

Prilozi 47, Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju,
Sarajevo, 2018., 331 str.

Institut za historiju - Univerziteta u Sarajevu u znaku je 60. godišnjice svoga postojanja. Tijekom vremena mijenjao je ime, rukovodstvo i lokaciju, ali ne i primarni cilj svoje aktivnosti - znanstveno proučavanje historije Bosne i Hercegovine od srednjega vijeka do suvremenoga doba. Višedesetljetna znanstveno-istraživačka aktivnost Instituta polučila je zavidne izdavačke rezultate pri čemu se ipak ističe časopis *Prilozi* - godišnjak u kojemu svoja saznanja objavljuju suradnici Instituta, ali i renomirani historičari iz i izvan Bosne i Hercegovine. Najnoviji broj pred nama, *Prilozi 47*, publicirani su veoma brzo nakon broja 46, pri čemu je nova redakcija časopisa, vrlo umješno rukovođena glavnom i odgovornom urednicom dr. sc. Hanom Younis, uložila velik trud i, između ostaloga, da časopis bude indeksiran u EBSCO Publishing, CEEOL (Central and Eastern European Online Library) i Index Copernicus - međunarodne baze podataka.

Prilozi 47 podijeljeni su, kako su zainteresirani već navikli, na dva tematska bloka: Članci i rasprave i drugi blok: Prikazi. U prvom dijelu časopisa predstavljeno je 14 članaka: 10 izvornih znanstvenih, 2 stručna i 2 pregledna članka koji obrađuju pitanja od antike pa do posljednjih desetljeća 20. stoljeća. U njima se ukazuje na već potvrđene hipoteze, ali i na nove izvore i podatke koje savjesnoga historičara navode na analiziranje, propitivanje pa i reviziju što, u cjelini značajno doprinosi dosadašnjem tzv. *višedesetljetnom akumuliranom povijesnom saznanju*. Pri tome, važno je naglasiti, imamo priliku čitati o vrlo važnim društvenim pitanjima i problemima koja do sada, u našoj historiografiji uopće nisu bila predmet istraživanja pa ovi, uvjetno rečeno pionirski radovi, zasnovani na izvornoj građi, izazivaju veliko interesiranje i zaslužuju posebnu pohvalu.

U prvom članku "Putna stanica *Ad Drinum*" Goran Popović diskutira o dosadašnjoj ubikaciji putne stanice *Ad Drinum* koja se spominje na rimskoj komunikaciji Sirmium (Srijemska Mitrovica) i Argentaria (Srebrenica) na Pojtingerovoj karti, tj. srednjovjekovnoj kopiji rimske karte na kojoj su bili predstavljeni glavni putni pravci s naseljima uz naznačenu udaljenost među njima. Polemizirajući s dosadašnjim

tvrdnjama da se *Ad Druinum* može locirati u selu Drinjača ili pak u području Zvornika, Popović iznosi novi prijedlog i nastoji argumentirati da se spomenuta *Ad Drinuma* mora tražiti na trećemu mjestu - području sela Skočić, sjeverno od Zvornika, koji je, iako samo djelomično arheološki istraživani, naseljeno područje s historijskim kontinuitetom.

Edin Veletovac u članku "Prilog poznavanju najranije historije kršćanstva na širem području grada Sarajeva" promatra ovo pitanje na osnovi arheološkoga materijala (podnoga mozaika lokaliteta Carina - Marin Dvor, kasnoantičkoga lokaliteta kršćanskoga karaktera Gradac na Ilinjači u Gornjem Kotorcu kod Ilidže i ulomka kasnoantičkoga kapitela koji je pronađen na lokalitetu Tekija u Podlugovima kod Ilijaša) kao i dostupnih pisanih izvora (Akata salonitanskih sabora 530.-533.). Kršćanstvo se, zaključuje autor, na ovome području javlja relativno kasno i širilo se prilično sporo. Prvi tragovi uočavaju se tek u drugoj polovici 4. stoljeća. To je posljedica geografske izoliranosti ovoga područja, opće nerazvijenosti unutrašnjosti provincije Dalmacije, pri čemu se ne smije zaboraviti, ističe autor, ni općepoznata konzervativnost indogenog stanovništva ovoga područja po pitanju tradicije i autohtonih kultura.

Iza ova dva članka koji obrađuju stari vijek slijede dva članka o bosansko-hercegovačkoj svakodnevici na prijelomu dva stoljeća i dva Carstva koji donose "povijest odozdo" i govore o životu "običnih ljudi".

"Nezakonita djeca pred zakonom. Dokazivanje očinstva u Bosni i Hercegovini na razmeđu 19. i 20. stoljeća" članak je Hane Younis koja na osnovi brojnih sudskih spisa i matičnih knjiga vjerskih zajednica govori o ovom društvenom problemu. Kontekstualizira ga i objašnjava u uvjetima snažnoga sudara tradicije i modernizacije, pri čemu tradicionalni sustav moralnih vrijednosti i svakodnevnih navika, pa time i prihvatljivo i neprihvatljivo u javnom prostoru, bivaju značajno izmijenjeni. Problem nezakonite djece kao neupitan dio svakodnevice podlijegao je konfuznoj zakonodavnoj regulativi koju je dodatno usložnjavala komplicirana podjela nadležnosti između vjerskih i građanskih sudova. Ukazujući na brojne primjere sudskih sporova dokazivanja očinstva, koji su ponekad trajali godinama, autorica ističe njihove specifičnosti, ali i zajedničku nit, a to je da su majke nezakonite djece uporno tvrdile da su prevarene, dok su gotovo svi tuženi osporavali očinstvo. Dostupni podatci potvrđuju da su majke nezakonite djece uglavnom radile kao služavke, iako je bilo i onih koje su bile uspješne i ugledne u poslovnom svijetu i da su, sukladno podacima matičnih knjiga Župe sveti Anto u Sarajevu, najvećim dijelom bile ro-

đene izvan Bosne i Hercegovine. Na kraju, autorica ističe da dostupni dokumenti ne dopuštaju isključivost u zaključivanju kao i to da treba imati u vidu činjenicu da Sarajevo u to vrijeme predstavlja svojevrsni mikrokozmos i da je pitanje nezakonite djece iznimno rijetko u drugim, manjim bosansko-hercegovačkim sredinama.

Drugi članak historijske svakodnevice jest "Konkubinat u Bosni i Hercegovini na prijelomu 19. i 20. stoljeća" Amile Kasumović koja je, pri izradi ovoga teksta, koristila prvenstveno arhivske izvore, ali i relevantnu literaturu i periodiku. Autorica se fokusirala na pitanje prisutnosti i učestalosti konkubinata kao izvanbračne zajednice kao i nastojanja da se suzbiju ovakvi oblici društvenoga života. Posebno revnosne u tome bile su vjerske zajednice koje su u konkubinatu prepoznavale težak oblik ugrožavanja javnoga morala i podnosile su tužbe, nerijetko vrlo dramatična izvješća, nastojeći alarimirati vlast da reagira. Međutim, organi Zemaljske vlade, ističe autorica, bili su vrlo suzdržani po ovom pitanju, pozivajući se na naredbu Vlade iz 1891. godine koja je ostavljala velik prostor za poštovanje privatnosti i izbora pojedinca, sve dok to nije podrazumijevalo krivično djelo. Autorica ističe da je konkubinat na razmeđu dva stoljeća posljedica složenih ekonomskih, političkih i vjerskih prilika u Bosni i Hercegovini i da se na njega različito gledalo, nekada s podozrenjem, a nekada se "divlji brak" zaista priznavao pravim brakom.

Suradnik Instituta za historiju i arhivistiku u Torunju (Poljska) Tomaš Jacek Lis u radu "Bosna i Hercegovina u očima Poljaka - poljski putopisi o Bosni i Hercegovini u austro-ugarskom razdoblju" donosi detalje odabranih putopisa. U njima se govori o bosansko-hercegovačkim stanovnicima, religiji i običajima, prirodnim ljepotama, arhitekturi, posebno o Bosanskom Brodu, Sarajevu, Banjoj Luci, Mostaru, Travniku i Jajcu. Iako se putopisi značajno razlikuju shodno obrazovanju, profesiji ili nakani putopisca, autor primjećuje da je njihovo predznanje o Bosni i Hercegovini siromašno i da su pod utjecajem stereotipa o islamu i Osmanskom Carstvu. Također, putopisci su, o čemu svjedoče njihove bilješke, bili pod snažnim dojmom odlične reklame Austro-Ugarskoga Carstva koje se promoviralo kao uspješan modernizator "druge civilizacije", Bosne i Hercegovine kao *kulturno daleke zemlje* koju karakterizira specifična mješavina različitih kulturnih, vjerskih pa i klimatskih elemenata.

"Pokušaj saradnje srpskih i muslimanskih elita u finansijama pred Prvi svjetski rat" članak je Muhameda Nametka u kojemu se prate putevi novca, tj. cirkulacija novčanih sredstva i bankarski sustav koji je, u promatranom razdoblju, bio osobito važan u rješavanju krucijalno-

ga, agrarnoga pitanja. Autor se posebno fokusirao na suradnju srpskih i muslimanskih poslovnih krugova i inicijativu o osnivanju zajedničkoga novčanog fonda. Međutim, višegodišnji razgovori o tome nisu rezultirali značajnijim financijskim pothvatom što je, ističe autor, posljedica različitih motiva s kojima su obje skupine pristupile pregovorima. Iako je postojao opravdan politički i privredni interes, suradnja je onemogućena zbog česte isključivosti, pretjeranih zahtijeva, ali i međusobnoga nepovjerenja. Na kraju, neuspjeh dogovora pogodio je krupnom kapitalu iz Monarhije kojemu nije išla na ruku suradnja domaćih banaka koje su, koliko-toliko, mogle postati konkurencija.

Članak Harisa Zaimovića "Sarajevska gradska uprava: presjek organiziranja i djelovanja upravnih institucija na području grada Sarajeva 1878-1945." u kontekstu izučavanja historije institucija, može se podijeliti na dva dijela. U prvom dijelu autor analizira organizaciju upravnih institucija u Bosni i Hercegovini i administrativno-upravno uređenje Sarajeva tijekom austro-ugarske okupacije, perioda Kraljevine SHS i tijekom Drugoga svjetskog rata. Autor naglašava da se organizacija uprave Sarajeva tijekom ovih različitih razdoblja mijenjala, ali nije pretrpjela veliku reorganizaciju pa struktura uprave, nastala 1878., uglavnom se zadržala do 1945. godine. Kontinuirano djelovanje moderne organizacije uprave Sarajeva rezultiralo je bogatom građom danas pohranjenom u fondove Gradskoga poglavarstva grada Sarajeva i Vladina povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo koji se nalaze u Historijskom arhivu Sarajevo. O tome autor detaljnije govori u drugom dijelu rada. Ovi fondovi imaju iznimnu vrijednost o čemu svjedoči i odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika iz 2009. godine da se ova dva fonda, zbog svoje prvorazredne važnosti, proglase nacionalnim spomenicima.

Još jedan članak govori o povijesti institucija, konkretno organiziranju, radu i gašenju Dioničarskoga društva vicinalne željeznice Vinkovci - Brčko, koja je aktivirana 1886. i pozitivno poslovala, prometujući posebno drvetom, voćem i pekmezom. Siniša Lajnert u članku "Dioničarsko društvo vicinalne željeznice Vinkovci - Brčko (1886-1940)" prati sudbinu ove sporedne željeznice mjesne važnosti koja je, kao i druge vicinalne pruge bila u koncesiji mađarskoga dioničarskog društva i čija je sudbina bila usko povezana sa smjenama političkoga sustava i administrativnih granica tijekom prvih desetljeća 20. stoljeća. Nakon velikoga postignuća privatnoga kapitala u domeni izgradnje i eksploatacije željezničke mreže, situacija se značajno promijenila nakon 1918. godine i sloma Austro-Ugarske Monarhije. Međutim, Kraljevina Jugoslavija tek 1931. godine zaključila je ugovor s 24 ma-

đarska društva vicinalnih željeznica te otkupila njihovo vlasništvo. Društvo vicinalne željeznice Vinkovci - Brčko 1932. godine ušlo je u proces likvidacije koji je završen u veljači 1940., kada je i ova pruga postala državno vlasništvo.

Enes Omerović u članku "Škole sa njemačkim nastavnim jezikom u Bosni i Hercegovini (1918-1941)" govori o položaju nacionalnih manjina u međuratnom razdoblju koje se može promatrati i kroz prizmu obrazovanja i sustava školstva na njihovu materinjem jeziku. Autor analizira zakonsku regulativu koja je imala cilj različitim naredbama, uredbama i pravilima ove škole unificirati, reducirati i staviti pod strogu kontrolu. Tome su osobito pomogle i različite opstrukcije lokalne sredine. Postupnom gašenju ovih škola doprinijela je i naredba da se iz njih moraju ispisati sva djeca kojima je materinji jezik bio srpski, hrvatski ili slovenski, tj. tijekom cijeloga međuratnoga razdoblja primjenjivala se tzv. analiza prezimena. Sudbina deset osnovnih škola, petnaest do dvadeset odjeljenja s njemačkim nastavnim jezikom, u ovome razdoblju bila je određena težnjom vlasti da barem deklarativno ispoštuje preuzete međunarodne obveze, ali istovremeno da što više ograniči prava manjina. Smjene popuštanja i rigidizacije u odnosu na ove škole, zaključuje autor, bile su rezultat aktualnih međunarodnih odnosa, dobrih i loših odnosa Kraljevine Jugoslavije i Njemačke kao i brige, odnosno nebrige matične države o Nijemcima u Jugoslaviji.

U članku "Ustaša na orijentu. Samouki diletant u diplomatskoj misiji kvislinske države" Muhidin Pelesić prati jednu "diplomatsko-špijunsku" epizodu pisca i novinskog urednika Munira Šahinovića Ekremova iz studenoga 1941. godine. Donoseći iscrpan profilni prikaz ovoga, kako autor kaže "surovog propagandiste" članak govori o njegovu boravku u Turskoj tijekom kojega je namjeravao od domaćina isposlovati priznanje NDH. Neuspjeh ovoga diplomatskog eksperimenta Pelesić promatra u širem kontekstu i naglašava činjenicu da većina Bošnjaka nije prihvaćala NDH kao svoju državu, niti je Turska Republika imala namjeru priznati NDH. U konačnici, ovu misiju Šahinovića autor ocjenjuje kao jedan u nizu samodopadljivih poteza pojedinca čiji je politički cilj bio jačanje NDH kojoj su, ističe autor, masovni zločini i genocid istovremeno bili i sredstvo i cilj.

Profesor Adnan Jahić u članku "Odnos islamske vjerske zajednice Nezavisne Države Hrvatske prema vojno-političkoj akciji hafiza Muhameda ef. Pandže u jesen 1943. godine" piše o "opasnoj avanturi", tj. "odlasku u šumu" ovoga istaknutog vjerskog autoriteta koji se zalagao za autonomiju Bosne i Hercegovine. Jahić naglašava da, iako

ovo pitanje nije nepoznanica, i dalje postoje brojne nedoumice u vezi s ovom vojno-političkom akcijom ef. Pandže. Nedugo nakon odlaska u šumu, Pandža je zarobljen od partizana u studenom 1943., a krajem prosinca uhitio ga je Gestapo u selu Šerići (općina Živinice) i predao redarstvu u Tuzli. Od siječnja 1944. bio je smješten u redarstveni pritvor u Zagrebu. Od kolovoza 1944. do ožujka 1945. prinudno je boravio u Zagrebu, nakon čega je pobjegao u Bosnu. Usprkos ovoj epizodi s "godišnjim odmorom" Pandža je, ističe autor, i dalje slovio kao osoba koja ima javni utjecaj koji bi se mogao iskoristiti za ostvarivanje različitih vojno-političkih i ideoloških interesa Njemačke. Takvo mišljenje potvrdit će i nalog Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja NDH Vakufskom ravnateljstvu da se Pandži isplate zaostale plaće za razdoblje njegova zatočeništva u Zagrebu. Ohrabreno ovakvim stajalištem, rukovodstvo Islamske zajednice, naglašava Jahić, uspjelo je ostati suzdržano u pogledu političke kvalifikacije Pandžina postupka u jesen 1943. godine i preusmjeriti ovo pitanje isključivo na problem njegova radno-pravnoga statusa u Ulema medžlisu.

Draženko Đurović u članku "Sarajevski informbiroovac - Juraj Marek" u kontekstu Titova NE Staljinu 1948. godine, snažnog rascjepa unutar KPJ i lomova partijske organizacije Bosne i Hercegovine, prati sudbinu nižerangiranog partijskog rukovodioca Juraja Mareka. Ocjenjuje ga kao zanimljivu političku ličnost koja je tijekom svoga rada i djelovanja utjelovila mnoge proturječnosti i koja je zbog toga bila predmetom posebnoga zanimanja organa vlasti. Njegova rezerviranost prema politici KPJ povodom rezolucije Informbiroa bila je povodom njegovu uhićenju. Optužen je za "antipartijski rad" i zatvoren na Goli otok. Međutim, ocijenjen kao revidirac, Marek je na Golom otoku dobio povlašten status sobnoga starješine i tako postao dio sustava "prevaspitanja" drugih zatvorenika. Nakon izlaska iz zatvora, iako pod stalnom prismotrom, Marek je uspio završiti studij jezika i književnosti i ostvariti stabilnu karijeru profesora Prve muške gimnazije u Sarajevu.

Mirza Džananović u radu "Abdići među nama - odjeci afere 'Agrokomerč' u Zenici" promatra ovo pitanje analizirajući brojne članke koji su u to vrijeme objavlivali zenički printani mediji. Prvobitna reakcija, prilično suzdržana, bila je rezultat uvjerenja da će se afera uskoro prevladati i da će ostati vezana isključivo za prostor Kladaše i Bosanske krajine. Međutim, uskoro će nastupiti euforično razdoblje tijekom kojega će javnosti biti predočene poslovne i privatne veze zeničkih poduzeća i istaknutih funkcionara s Agrokomercom. Posebno se Stanko Tomić, prvi čovjek Rudarsko-metalurškog kombinata

Zenica povezivao s nelegalnim i štetnim poslovanjem Agrokomerca. Tomić je podnio ostavku na članstvo CK SKJ i opozvan je s pozicije u Kombinat. U ožujku 1989. pokrenut je i sudski postupak protiv Tomića zbog "zloupotrebe ovlaštenja u privredi" koji je u više navrata prekidano i konačno zaključen u svibnju 1990., pri čemu je Tomić oslobođen od svih optužbi. Autor poentira da suradnja zeničkih poduzeća s Agrokomercem nije bila puki avanturizam, nego nastojanje da se prevladaju postojeće privredne poteškoće i da ova suradnja nije donijela osobnu korist, niti je imala negativan odraz na poslovanje Kombinata. Brojni novinski napisi imali su, smatra autor, ulogu predstave za narod, velike i nepotrebne pompe s ciljem odvratanja pažnje "radnih ljudi i građana" od strašne ekonomske krize koja se krajem 1980-ih godina više nije mogla kriti niti zaustaviti.

Posljednji članak Zilhe Mastalić Košute "Vojna operacija Čagalj i događaji na području Mostara juna 1992. godine" doprinos je znanstvenoj elaboraciji događanja u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1992. do 1995. godine. Iznoseći brojne podatke različitih izvora, autorica se fokusirala na vojnu operaciju "Čagalj" koja je vođena tijekom lipnja 1992. (od 7. do 26.). Cilj ove operacije hrvatske vojske na čelu s generalom Jankom Bobetkom bio je osloboditi Mostarsku općinu, područje Stoca i Blagaja koji su tijekom svibnja 1992. godine zaposjednuti od JNA, tj. vojske Srpske republike BiH. Autorica u radu prati svakodnevno događanje tijekom ove operacije u koju su, na području Podveleškoga platoa bile uključene i jedinice teritorijalne obrane ARBiH i koja je na kraju rezultirala povlačenjem srpskih snaga do Nevesinjskih vrata.

U drugom dijelu *Priloga* predstavljeno je sedam prikaza najnovijih historijskih ostvarenja u kojima su, nakon pomne analiza sadržaja, istaknute metodološke specifičnosti i znanstveni doprinos, kvaliteta, ali i nedostaci ovih izdanja. Predstavljene su knjige Miloša Ivanovića, Esada Kurtovića, Sedada Bešlije, Adnana Jahića, Fatime Hodžić kao i dva zbornika, jedan koji govori o strategijama simboličke izgradnje nacije u suvremenim državama jugoistočne Europe i drugi kao specifičan, multidisciplinarni pristup povijesnom razvitku jugoslavenske ideje i jugoslavenske države.

Predočeno svjedoči da je i ovaj broj *Priloga* svojom tematskom raznolikošću, ali i znanstvenom kvalitetom čvrsta karika suvremene bosansko-hercegovačke historiografije.

Dženita Rujanac